

کیبای ازی

دانش‌های قرآنی و تفاسیر عرفانی زبان فارسی

تقی‌اژه‌ای

دانشیار دانشگاه اصفهان

www.ketab.ir

سروش

تهران | ۱۴۰۰

شماره ترتیب انتشار: ۱۸۵۴

سرشناسه: اژمای، تقی، ۱۳۴۱ -	
عنوان و نام پدیدآور: کیمیای ازلی: دانش‌های قرآنی و تفاسیر عرفانی زبان فارسی / تقی اژمای.	
مشخصات نشر: تهران: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش، ۱۴۰۰.	
مشخصات ظاهری: ۳۴۰ ص.	
فروست: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. انتشارات سروش، ۱۸۵۴.	
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۲-۱۸۲۲-۷	
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا	
موضوع: قرآن - بررسی و شناخت موضوع: قرآن در ادبیات فارسی - تحقیق	
شناسه افزوده: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. انتشارات سروش	
رده‌بندی کنگره: BPP۶۵/۳	
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹	
شماره کتابشناسی ملی: ۷۴۴۲۶۸۸ اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا	

www.ketab.ir

سروش

تلفن: ۰۲۱-۸۸۳۱۰۶۱۰ | تهران، خیابان آریا، پلاک ۱۰

کیمیای ازلی دانش‌های قرآنی و تفاسیر عرفانی زبان فارسی |

نویسنده: تقی اژمای (دانشیار دانشگاه اصفهان) | ویراستار: محمدحسین شاهنگی
صفحه‌آرا: رضوان السادات رضوی | طراح جلد: عباس محمددینی |
چاپ اول: ۱۴۰۰ | قیمت: ۹۰۰,۰۰۰ ریال | شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۲-۱۸۲۲-۷
این کتاب در دویست نسخه در چاپخانه انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.
تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع خیابان شهید دکتر مفتاح، ساختمان سروش |
مرکز پخش: ۳۰۰۰۵۳۵۶ | سامانه پیامکی: ۶۶۴۹۳۶۲۲-۸۸۳۱۰۶۱۰
همه حقوق محفوظ است. | www.soroushpublish.com

فهرست

پیشگفتار.....	۱
مقدمه: قرآن پژوهی و نقش ایرانیان در پیدایش و گسترش آن.....	۴
نخستین گفت‌وگوهای علمی.....	۵
مفهوم اصطلاح «علوم قرآنی».....	۷
تاریخ شکل‌گیری علوم قرآنی.....	۷
همراهی علوم قرآنی با حدیث.....	۸
تکنگراری‌ها.....	۸
بیان برخی از علوم قرآنی در مقدمه یا اثنای تفاسیر.....	۹
پیدایی علوم قرآنی به عنوان دانشی مستقل.....	۱۰
ارتباط مباحث علوم قرآنی با دیگر دانش‌های اسلامی.....	۱۳
نظام دانش «علوم قرآنی» در منابع و کتب آن.....	۱۵
بازتاب علوم قرآنی در متون ادب فارسی.....	۱۹
مفهوم تفسیر.....	۲۱
ایرانیان و تفسیرنگاری.....	۲۴
بیان مسئله پژوهش.....	۲۸
اهداف کتاب.....	
 فصل اول: روش‌های فهم قرآن در متون ادب فارسی.....	۳۳
روش اول: توجه به روایات در تبیین مفاهیم آیات.....	۳۷
روش دوم: «فهم قرآن به وسیله قرآن».....	۴۹
تفسیر قرآن با قرآن در متون زبان فارسی و محورهای ده‌گانه.....	۵۳
مباحث علوم قرآنی.....	۵۴
اسباب نزول.....	۵۴
اختلاف قرائت.....	۵۵
تمثیل قراردادن آیات با استفاده از روش قرآن با قرآن.....	۵۶

۵۶	تفسیر قرآن با قرآن در تبیین اندیشه‌های کلامی
۵۸	تعیین مفاهیم مشترک
۵۹	مفهوم‌شناسی واژه‌های قرآنی
۶۰	مثل‌های قرآنی و تفسیر قرآن با قرآن
۶۱	تشخیص آیات الاحکام در تفسیر قرآن با قرآن
۶۲	تفسیر قرآن با قرآن در مفاهیم چندوجهی واژه‌ها
۶۴	تفسیر موضوعی
۶۶	نگاه اول غزالی: تقسیم آیات بر محور «علم و عمل»
۶۶	نگاه دوم غزالی: در تفسیر موضوعی با عنوان «اصناف آیات»
۶۷	نگاه سوم و چهارم غزالی: در تفسیر موضوعی با عنوان «مقاصد و اقسام آیات»
۶۷	نگاه پنجم غزالی: با عنوان «انواع آیات»
۷۰	برداشت‌های ذوقی و تفسیر قرآن با قرآن
۷۲	روش سوم: «تهذیب و تزکیه دل و نزول معانی از سوی خداوند به قلب مهذب»
۷۴	مفهوم «تهذیب» در قرآن کریم
۷۵	سلامت راه
۷۵	سلامت راهرو
۷۶	سلامت راهنما
۷۷	ماهیت و نشانه‌های شیوه فهم مبنی بر تهذیب در متون ادب فارسی
۸۱	«حجاب خودی» بزرگ‌ترین مانع فهم در نزول حقایق و معانی قرآن به قلب
۸۲	حجاب خودی یعنی تعلق به صفات نفس
۸۳	حجاب خودی یعنی بر وفق شریعت عمل نکردن
۸۳	حجاب خودی یعنی دون‌همتی
۸۵	حجاب خودی یعنی پای‌بست عقل شدن و راه‌به‌عشق نیافتن
	حجاب خودی یعنی بی‌خبری از عجز خویش در معرفت و اعتماد به عمل در پیشگاه
۸۶	محبوب

نام‌های قرآن در متون تفسیری زبان فارسی.....	۱۰۱
جایگاه قرآن.....	۱۰۷
نام‌های قرآن و نسبت آن‌ها با خداوند متعال.....	۱۰۸
نام‌ها و اوصاف قرآن و نسبت آن با انسان.....	۱۰۹
نام‌ها و اوصاف قرآن کریم در متون ادب فارسی.....	۱۱۰
فصل سوم: بررسی مفهوم وحی.....	۱۱۷
وحی از دیدگاه قرآن کریم.....	۱۲۱
وحی تشریعی یا رسالی در قرآن.....	۱۲۲
انواع وحی.....	۱۲۴
دیدگاه‌های متفکران مسلمان ایرانی دربارهٔ وحی.....	۱۲۶
گفتار اول: دیدگاه‌های فلسفی کلامی.....	۱۲۷
فارابی.....	۱۲۷
ابن سینا.....	۱۲۸
محمد غزالی.....	۱۳۰
وحی از دیدگاه اسماعیلیه.....	۱۳۱
گفتار دوم: وحی در آثار عرفانی زبان فارسی.....	۱۳۳
وحی و فرشتگان در متون فارسی.....	۱۴۲
دیدار از فرشته حامل وحی و بازتاب آن در متون فارسی.....	۱۴۳
فصل چهارم: اعجاز قرآن و بازتاب آن در متون ادب فارسی.....	۱۵۳
«قرآن علمی»، «قرآن عینی».....	۱۵۹
اعجاز قرآن و دیدگاه اعراب جاهلی.....	۱۶۳
اعجاز قرآن و بلاغت.....	۱۶۴
نظم‌آهنگ قرآن و نفوذ اعجازی آن.....	۱۷۲
تأثیر باطنی و خیال‌انگیزی قرآن کریم.....	۱۷۴
اعجاز علمی قرآن.....	۱۷۸

پیشگفتار

در عرصه ادبیات فارسی در یک دوره طولانی بیش از هزار سال - آثار متنوع و پرشماری پدید آمد که به عنوان میراثی گرانسنگ و پرمایه در اختیار جامعه بشری قرار دارد. پیوند ادبیات با منابع اصلی فرهنگ اسلامی شامل قرآن مجید، احادیث و روایات، سیره پیامبر اعظم ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام از جمله عوامل بسیار مهمی است که در شکل گیری بستر ادبیات فارسی و پدید آمدن آثار مختلف نقش مهمی بر عهده داشته است. پیوند ادبیات فارسی با این منابع الهی بویژه قرآن چندان استوار است که می توان ادبیات فارسی را نمایه ای از فرهنگ اسلامی به شمار آورد. شاعران و نویسندگان فارسی زبان، هر یک به میزان ظرفیت و توانایی خود با شیوه ها و شگردهای مختلف از سرچشمه بیکران قرآن بهره برده اند. آنها هم در ساختار کلام و استفاده از ظرفیت های زبانی از قرآن الهام گرفته و هم با شیوه های مختلف از محتوا و معانی بلند و غیبی کلام الهی به اندازه وسع و ظرفیت خود استفاده کرده اند. شکل گیری علوم بلاغی و ادبی بر محور آیات قرآنی از جمله ظرفیت هایی بود که در خلق آثار ادب فارسی سخت اثر گذار بود. بدیهی است میزان و نحوه بهره گیری از قرآن در همه آثار ادب فارسی یکسان و یک اندازه نیست و میزان نسبت و پیوند قرآن با آثار ادبی در حوزه ها و دوره های مختلف، متفاوت است. در میان حوزه های ادب فارسی، حوزه ادبیات عرفانی گسترده تر، عمیق تر و متنوع تر از دیگر حوزه ها از قرآن اثر پذیرفته است چندان که بعضی از آثار عرفانی مانند مثنوی را می توان نوعی تفسیر قرآن به شمار آورد.

اثر عمیق و تعیین کننده ای که قرآن بر ساحت ادبیات و پدید آمدن آثار ادب فارسی داشته است این ضرورت را به خوبی روشن می سازد که با انجام پژوهش های هدفمند ابعاد مختلف این اثرگذاری و اثر پذیری در دوره های مختلف بررسی و تحلیل شود. بدیهی است اگر این پژوهش ها از جهت کمی و کیفی متناسب با گستره این پیوند عمیق و آثار و نتایج آن، یافته های مناسب و جامع به دست ندهد در بسیاری از پژوهش های ادبی دستاوردهای قابل

اطمینانی حاصل نمی‌شود. با وجود انجام شماری از پژوهش‌های ارزشمند در این زمینه هنوز تارسیدن به وضع مطلوب فاصله بسیار وجود دارد. بدین سبب از سال ۱۳۹۹ در قطب علمی "مطالعات بنیادی و کاربردی ادبیات عرفانی" دانشگاه اصفهان کارگروهی با عنوان "مطالعات قرآنی و ادبیات عرفانی" برای شناسایی اولویت‌ها و انجام پژوهش‌های هدفمند فعالیت خود را آغاز کرد و امید دارد با عنايات الهی در حد توان، یافته‌های سودمند و موثری در این زمینه به دست دهد.

کتاب کیمیای ازلی اثری در خور و شایسته در زمینه پیوند قرآن با ادبیات فارسی است و می‌تواند بخشی از نیازهای پژوهشی را در این حوزه برطرف کند. این کتاب حاصل تحقیق درازدامنی است که به همت بلند دوست و همکار فاضل جناب دکتر تقی اژه‌ای انجام گرفته است. دکتر اژه‌ای که مسئولیت کارگروه پیش گفته را بر عهده دارند - روشمند و پیوسته پژوهش‌های منسجمی در این عرصه انجام داده‌اند. امید است نشر این کتاب مقدمه انتشار پژوهش‌های ارزشمند دیگر ایشان باشد و بتواند در تبیین پیوند قرآن و ادبیات فارسی نقشی شایسته ایفا کند.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

سید علی اصغر میرباقری فرد

خرداد ماه یک هزار و چهار صد شمسی